

dr Roman Sokulski

Wyższa Szkoła Informatyki i Ekonomii TWP w Olsztynie

Czytanie twórcze i czytanie krytyczne a czytanie ze zrozumieniem

Problematyka czytania obecna już jest w diagnostycznej refleksji pedagogicznej od prac Heleny Radlińskiej, która w swoich przedwojennych badaniach czytelnictwa starała się opisywać ważne dla pedagogiki społecznej zagadnienia inspirowana *Social Diagnosis* Mary Richmond.¹ Współcześnie również przyjęło się uważać wskaźniki oparte na badaniach umiejętności czytania za podstawowe dla obliczania, prognozowania szans społecznych. Świadczą o tym długoletnie badania Z. Kwiecińskiego, które były podstawą do sformułowania teorii wykluczenia społecznego.²

Swoją rangę uzyskało też badanie umiejętności czytania poprzez pojawienie się zadań sprawdzających rozumienie czytanego tekstu w różnych formach egzaminów zewnętrznych.

Odwołując się do E. Malmquista³, podkreślić należy, iż czytanie jest procesem rozwojowym odbywającym się przez całe życie jednostki od wczesnego dzieciństwa do wieku dojrzałego. Człowiek nieustannie doskonali się w biegłości czytania. Jako cele nauki czytania Malmquist proponuje przyjąć opanowanie: techniki czytania, stosowania czytania jako narzędzia uczenia się, umiejętności wyrabiania coraz lepszego gustu literackiego. Ten ostatni cel jest szczególnie przez niego ceniony. Literatura powinna, według Malmquista, kształtować osobowość czytelnika, świat jego wartości. Teksty powinny kształtować sferę uczuć człowieka i wzbogacać jego wnętrze. Co za tym idzie, sprawdzanie umiejętności czytania nie może ograniczać się jedynie do sfery poznawczej, ale powinno obejmować również sferę emocjonalną.

Rozważania Malmquista o nauczaniu czytania uzupełnia w aspekcie diagnozy opanowania tej umiejętności praca Mieczysława Kreutza *Rozumienie tekstów*.⁴ Kreutz przedstawił w swojej książce (zdaniem autora) obiektywną metodę określenia rozumienia tekstów. Potrzebę jej opracowania uzasadnił w taki sposób: „Gdy uczący się nie rozumie czytanego tekstu, np. rozprawy matematycznej lub filozoficznej, musi zrezygnować z dalszej lektury, dopóki nie zdobędzie niezbędnej do zrozumienia wiedzy lub dopóki mu ktoś nie udzieli potrzebnych

¹ I. Lepalczyk, *Geneza i rozwój diagnostyki pedagogicznej*, [w:] *Elementy diagnostyki pedagogicznej*, pod red. I. Lepalczyk i J. Badury, Warszawa 1987.

² Z. Kwieciński, *Wykluczenie*, Toruń 2002.

³ E. Malmquist, *Nauka czytania w szkole podstawowej*, Warszawa 1982.

⁴ M. Kreutz, *Rozumienie tekstów*, Warszawa 1968.

wyjaśnień, a niemożność zrozumienia poważniejszych książek zawęży znacznie horyzonty myślowe⁵. W artykule tym chciałbym zająć się relacjami między czytaniem twórczym i krytycznym a popularnym we współczesnej diagnostyce edukacyjnej czytaniem ze zrozumieniem.

Inspiracje psychologiczne i filozoficzne podjętej problematyki

U podstaw rozważań nad szeroko rozumianym kształceniem umiejętności czytania (zarówno w aspekcie diagnozy, jak i metodyki nauczania) leży koncepcja rozwoju człowieka powstała w ramach refleksji psychologii poznawczej Urlica Neissera.⁶ Podkreśla ona znaczenie koncepcji aktywnego umysłu, która wiąże się z zainteresowaniem psychologii procesami poznawczymi: pamięcią, uwagą, selekcją i przetwarzaniem informacji, rozwiązywaniem problemów. W centrum zainteresowania psychologii poznawczej znalazła się próba wyjaśnienia funkcjonowania umysłu.

Dla przedstawianej tu problematyki czytania szczególnie istotne jest zagadnienia antycypacji Georga Kelly'ego.⁷ W koncepcji tej gromadzenie doświadczeń polega na tworzeniu dychotomicznych (czarne-białe, duże-małe itp.) odwzorowań rzeczywistości. Odwzorowania te mają charakter dynamiczny – przybywa doświadczenia oraz powiększa się jego zgodność wewnętrzna. Treść tych odwzorowań ma wpływ na nasze zachowanie.

Dla potrzeb tego artykułu przytoczę zaproponowane przez Geralda L. Gutka najważniejsze dla rozważań filozofii edukacyjnej definicje. Edukacja rozumiana będzie jako wszystkie procesy społeczne, które przygotowują ludzi do uczestnictwa w kulturze. Program kształcenia zdefiniowany zostanie jako podstawa działań edukacyjnych. Metody kształcenia jako uporządkowany system działań edukacyjnych.⁸

Inspiracją filozoficzną dla podjętej przeze mnie tematyki będzie analityczna filozofia edukacyjna Georga Russella. Ciekawa szczególnie z perspektywy diagnostyki edukacyjnej wydaje się koncepcja zdań analitycznych i syntetycznych (ale dotyczy ona bardziej problematyki błędów diagnozy) oparta na logicznym osądzie języka.

Zgodnie z przytoczoną powyżej koncepcją program kształcenia polega na poszukiwaniu porządku i precyzji, a metody kształcenia służą badaniu pojęć, języka i strategii wiążących się z wyznaczaniem kierunków działań.⁹

Tak zarysowane inspiracje przedstawionej tu refleksji służą za podstawę rozważań nad poszerzeniem problematyki kształcenia czytania z wąsko i moim zdaniem mylnie, na zasadzie kalki językowej, przyjętego w Polsce terminu czytanie ze zrozumieniem. Postaram się uzasadnić, dlaczego właściwiej byłoby

⁵ M. Kreutz, op. cit., s. 12.

⁶ U. Neisser, *Cognitive psychology*, New York 1967.

⁷ G. A. Kelly, *The psychology of personal constructs*, New York 1955.

⁸ G. L. Gutek, *Filozoficzne i ideologiczne podstawy edukacji*, Gdańsk 2003.

⁹ Op. cit. s. 134-137.

zabiegać o kształcenie umiejętności czytania twórczego i czytania krytycznego niż ograniczać się i zawężyć do sprawdzania poprawności zgodności myślenia rozwiązującego test z myśleniem konstruktora testu, szumnie dziś nazywanego sprawdzaniem umiejętności czytania ze zrozumieniem.

Czytanie w koncepcji psychologii poznawczej Roberta J. Sternberga

Podstawą umiejętności czytania w tej koncepcji są procesy leksykalne (lexical processes), na które składają się fiksacje i szybkość czytania oraz dostęp leksykalny (lexical access).¹⁰ Oczywiście osiągnięcie biegłości na poziomie tych procesów, wbrew zapewnień licznych akademii nauki szybkiego czytania, nie zapewni sukcesu w opanowaniu umiejętności czytania. Procesy leksykalne są jednak podstawą, której nie należy lekceważyć, gdyż są niezbędne do wypracowywania przez całe życie sprawności lub, jak wolą inni, kompetencji czytelniczej.

Biegłe opanowanie procesów leksykalnych pozwala zaistnieć procesom rozumienia (comprehension processes). Podstawową umiejętnością jest tu kodowanie semantyczne (semantic encoding). Zanim przedstawię składowe procesy rozumienia, zwróćmy uwagę, iż przedstawiona powyżej koncepcja związana jest bardzo z lingwistyką. Operuje pojęciami zaczerpniętymi z wiedzy o języku, co wydaje się dziś zawężeniem problematyki czytania do refleksji związanej z wąsko rozumianą strukturą gramatyczną języka. Jest to jednak obecnie bardzo chętnie podejmowana problematyka, jak choćby *psycholinguistic grain size theory* (J. C. Ziegler i U. Goswami), i nie wydaje się być ona zawężeniem, lecz zwróceniem uwagi na podstawy rozwoju umiejętności czytania w różnych językach (w przytoczonej powyżej teorii języki: turecki, włoski, grecki, francuski i angielski) oraz rozważania szczególnie istotne z punktu widzenia rozwojowej dysleksji.¹¹ Oczywiście trudno jest w tak okrojonej wersji artykułu konferencyjnego w pełni uzasadnić znaczenie przyjętego przeze mnie stanowiska.

Na procesy rozumienia składają się następujące czynności:

- wydobywanie słów z pamięci – czytając, odwołujemy się do naszego językowego doświadczenia i czynność ta jest bardziej biegła, gdy posiadamy rozleglejszy zasób słów;
- wyprowadzanie znaczenia słów z kontekstu – nie zawsze musimy znać znaczenie słowa, naturalną czynnością jest wnioskowanie o jego znaczeniu poprzez kontekst, który tak naprawdę precyzuje znaczenie słów, nierzadko jednoznacznych;
- rozumienie myśli zawartej w tekście – jest to podstawowa czynność rozumienia, która decyduje o poprawności odczytania tekstu, oczywiście, jeśli myśl zawarta w tekście jest przekazana w sposób spójny, logiczny i niebudzący wątpliwości, co jest niestety rzadkim talentem, ale pozwalającym na rozwijanie czytania krytycznego;

¹⁰ R. J. Sternberg, *Psychologia poznawcza*, Warszawa 2001, s. 118-119.

¹¹ J. C. Ziegler, U. Goswami, *Reading acquisition, developmental dyslexia, and skilled reading across languages: a psycholinguistic grain size theory*, "Psychological Bulletin" 2005, Vol. 131, No. 1, 3-29.

- reprezentowanie tekstu w postaci modeli umysłowych – umiejętność ta pozwala obcować z tekstem oraz twórczo go przekształcać, co jest podstawą twórczego czytania.¹²

Lingwistyczna teoria nauki czytania Reginy Pawłowskiej

Podobną koncepcję do przedstawionych we wcześniejszych częściach tego artykułu reprezentuje w Polsce Regina Pawłowska z Uniwersytetu Gdańskiego. Rozróżnia ona w procesie czytania: czynności postrzegania – bodźce wzrokowe (praca oczu); czynności rozpoznawania – rozpoznawanie wyrazów (ich form, związków składniowych), zdań, wyżej zorganizowanych struktur semantycznych; czynności rozumienia – ustalanie znaczeń słów, zdań i wyżej zorganizowanych struktur semantycznych.¹³

Aby skonkretyzować przedstawioną tu problematykę, proponuję przyjrzeć się przykładom literackim.

STRASNA ZABA

Pewna pani na Marszałkowskiej
kupowała synkę z groskiem
w towarzystwie swego męża, ponurego draba;

wychodzą ze sklepu, pani w słoch,
w ksyk i w lament: — Mężu, och, och!
popats, popats, jaka strasna zaba! (1936)

Przyjęta przez K. I. Gałczyńskiego¹⁴ konwencja naśladowania seplenienia utrudnia czynności postrzegania i rozpoznawania. Czytelnik, wbrew własnym nawykom, zmuszany jest do uważniejszego czytania w fazie, która często wykonywana jest nawykowo i rutynowo.

JAGNIĘ I WILCY

Zawždy znajdzie przyczynę, kto zdobyczy pragnie!
Dwóch wilków jedno w lesie nadybali jagnię;
Już go mieli rozerwać, rzekło: „Jakim prawem?”
Smacznyś, słaby i w lesie — Zjedli niezabawem. (1778)

W drugim przykładzie czynności postrzegania i rozpoznawania utrudnia archaiczny język tekstu I. Krasickiego¹⁵, będący prawdziwym utrapieniem dla ucznia, gdyż znacznie odbiega od współczesnej polszczyzny literackiej.

¹² R. J. Sternberg, op. cit., s. 119-122.

¹³ R. Pawłowska, *Lingwistyczna teoria nauki czytania*, Gdańsk 1993.

¹⁴ K. I. Gałczyński, *Zaczarowana dorożka*, Warszawa 1993, s. 152.

¹⁵ I. Krasicki, *Bajki*, Wrocław 1989, s. 42.

Podsumowując moje rozważania na temat lingwistycznej nauki czytania, należy podkreślić, iż łączy w sobie mechanizmy neurofizjologiczne, psychologiczne i lingwistyczne. Warto zaznaczyć jeszcze, iż postuluje ona włączenie czynności czytania w operacje aktu porozumiewania się językowego oraz włączenie kształcenia umiejętności czytelnich w cały proces wdrażania sprawności językowej.

Psycholingwistyczna krytyka pojęcia czytania ze zrozumieniem

Nie można czytać bez zrozumienia, nie można badać czytania ze zrozumieniem, ani tym bardziej nie może działanie takie stanowić podstaw diagnozy edukacyjnej. I nie jest to bynajmniej problem przyimka „ze” przed rzeczownikiem „zrozumienie”. Krytykę tę przedstawiam za R. Pawłowską, która - jak ukazałem powyżej - wpisuje się w refleksje psychologii poznawczej. Wynika to także z przeświadczenia psychologii poznawczej R. J. Sternberga, iż percepcja bezpośrednia (direct perception) nie powinna dominować nad percepcją konstruktywistyczną (constructive perception). Dotyczy to przede wszystkim myślenia twórczego i krytycznego, które inspirowane jest czytaniem twórczym i krytycznym.

Przywołam tu edukacyjną potrzebę poszukiwaniu porządku i precyzji, a w ramach metody kształcenia potrzebę badania pojęć, języka i strategii wiążących się z wyznaczaniem kierunków działań. Choć to, co proponuję, wydaje się być na przekór zwyczajowi społecznemu, a zdaję sobie sprawę, iż uzus językowy to potężne i bezwładne kryterium poprawności językowej. Poruszany przeze mnie problem nie dotyczy jedynie języka, ale odnosi się do praktyki diagnostyki edukacyjnej, a nawet szerzej - poprzez system egzaminów zewnętrznych do praktyki działań edukacyjnych w szkołach różnego szczebla.

Stopień zrozumienia tekstu może być różny i to nie zawsze z winy braku kompetencji językowych odbiorcy. Nie może być jednak czytania bez zrozumienia, bo nie będzie to wtedy czytanie. Może będzie to jak sugeruje *Słownik języka polskiego* pod redakcją Mieczysława Szymczaka: *przebieganie wzrokiem po napisach lub wydrukowanych literach albo innych symbolach*.¹⁶

Oczywiście nie chodzi mi w tym artykule o proste zanegowanie problematyki zagadnienia czytania ze zrozumieniem. Bardziej potrzebne i przydatne z punktu widzenia wprowadzonej na początku definicji edukacji (edukacja – wszystkie procesy społeczne, które przygotowują ludzi do uczestnictwa w kulturze) wydaje mi się wprowadzenie refleksji nad wyższymi technikami czytania, czyli czytaniem twórczym i czytaniem krytycznym.

¹⁶ *Słownik języka polskiego*, pod red. M. Szymczaka, Warszawa 1978, t. 1, s. 352.

Wpływ czytania krytycznego i twórczego na naukę, pracę i pozytywny bilans życia

Jako badaczka zainspirowanego przedstawionymi poprzednio założeniami, interesuje mnie problematyka czytania w dwóch najważniejszych ludzkich formach aktywności - nauce i pracy i to od najmłodszych do najstarszych lat ludzkiej aktywności. Bardzo ważna wydaje się tu problematyka kształcenia najmłodszych – kształcenie czytania globalnego, budowanie pozytywnych postaw wobec książek, znaczenie pierwszej książki.

Nie mniej istotny jest problem alfabetyzmu funkcjonalnego – sytuacji, w której osoby posiadające formalne wykształcenie, nie potrafią wykorzystać wiedzy do tego, by sprawnie funkcjonować w codziennym życiu w nowoczesnym społeczeństwie.

Tak zakreśloną problematykę zamyka rozważanie nad wpływem czytania krytycznego i twórczego na pozytywny bilans życia. Można przypuszczać, iż opanowanie wyższych technik czytania pozwoli lepiej zintegrować ego, przyczyniając się do zadowolenia z własnego życia i jego aprobowania oraz przekonania o sensowności własnego życia. Zaś brak umiejętności czytania krytycznego i twórczego przyczynić się może do niezadowolenia z własnego życia, braku ładu wewnętrznego, wysokiego poziomu neurotyczności i ekstrawersji.

Podsumowując ten artykuł, należy zaznaczyć, iż jeśli zawężymy się w naszej praktyce edukacyjnej i diagnostycznej do błędnie określonego czytania ze zrozumieniem, to zlekceważymy dwa najistotniejsze w rozwoju ludzkim aspekty myślenia, decydujące o naszym rozwoju, które mogą się pełniej rozwijać w czytaniu krytycznym i twórczym.